

A Military Record of Imam Ali (AS) during the Life of the Prophet Muhammad (SAWA):

Retrieving the Resources and Evaluating the Authenticity of Al-Ya'qubi's Narrations

somayeh Amin Roaya Jazeh¹/ Hadi Alem Zadeh²/ Younes Farahmand³ / Ma'soumali Pajeh⁴

Received: 2021/10/30 | Accepted: 2022/02/02

Abstract

(DOI): [10.22034/SKH.2022.12149.1253](https://doi.org/10.22034/SKH.2022.12149.1253)

Original Article

P 69 - 89

Tarikh Al-Ya'qubi, written by Ahmad ibn Abi Ya'qub (d. 284 AH), is one of the general histories that has been compiled in a combined method; that is it presents a whole coherent account of a historical event by removing the chain of narrators as well as integrating several records of a same event. There are some factors in Tarikh Al-Ya'qubi that make it necessary to retrieve its resources as well as evaluate the authenticity of its narrations: the removal of the chain of narrators, the inconsistency of some reports with the accounts of other well-known contemporary resources (Al-Maghazi, Al-Sirah Al-Nabawiyah, Al-Tabaqat Al-Kubra, etc.) and specifically including unheard and Shii-like narrations. The main questions of this research include: What are the resources of Tarikh Al-Ya'qubi? Are these resources sufficiently credible? And finally, what was Al-Ya'qubi's criterion in authenticating the narrations? According to the research findings, although Al-Ya'qubi's accounts on the role of Imam Ali (as) in the Prophet-led battles of Uhud, Khandaq, Bani Qurayzah, Bani Jazima, Hunayn and the Conquest of Mecca are valid and in line with other resources, his history - influenced by his Shiite attitudes - sometimes includes different and rare accounts, the resource of which is not known.

Keywords: Al-Ya'qubi historiography, Tarikh Al-Ya'qubi, Imam Ali (AS), Shiite historiography, authentication of narrations.

1 -ph.D Candidate Department of History & amp .Civilization of Islamic Nations. Science and Research Branch Islamic Azad University. somayehaminroaya@gmail.com

2 -Professor Department of History & amp; amp. Civilization of Islamic Nations , Science and Research Branch ,Islamic Azad University. hd.alemzadeh@gmail.com

3 -Associate Professor Department of History and Civilization of Islamic Nations . Islamic Azad University. Science e and Research Branch. noorfarahmand@yahoo.com

4 -Assitant Professor Department of History and Civilization of Islamic Nations . Islamic Azad University. Science and Research Branch. panjeh1979@gmail.com

کارنامه نظامی امام علی (ع) در عصر نبوت: بازیابی منابع و ارزیابی اعتبار روایات یعقوبی

سمیه امین رعیا جزه^۱ | هادی عالم زاده^۲ (نویسنده مسئول) | یونس فرهمند^۳ | معصومعلی پنجه^۴

شناسه دیجیتال (DOI): [10.22034/SKH.2022.12149.1253](https://doi.org/10.22034/SKH.2022.12149.1253)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۰۸ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۱۳

نوع مقاله: پژوهشی

ص ۸۹/۶۹

چکیده

تاریخ یعقوبی اثر احمد بن ابی یعقوب (د. ۲۸۴ هـ) از جمله تواریخ عمومی است که به روش ترکیبی تألیف شده، بدین معنی که با حذف زنجیره اسنادها و تلفیق محتوای چند روایت از یک رویداد گزارشی واحد و منسجم از آن عرضه کرده است. حذف زنجیره اسنادها، نا هم خوانی برخی از گزارش‌ها با روایات دیگر منابع شناخته شده هم‌عصر (المغازی، السیره النبویه، الطبقات الکبری و...) و به ویژه ارائه گزارش‌های متفرد و متشیعانه یعقوبی بازیابی منابع و ارزیابی اعتبار روایات او را ضرور می‌سازد. پرسش‌های اصلی این پژوهش اینهاست: منابع یعقوبی کدام است؟ آیا این منابع اعتبار و وثاقت کافی دارند؟ و سرانجام این که معیار یعقوبی برای گزینش روایات چه بوده است؟ بنابر یافته‌های پژوهش اگرچه گزارش‌های یعقوبی در باب نقش علی (ع) در غزوات اُحد، خندق، بنی قریظه، بنی جذیمه، حنین و فتح مکه هم‌سو با سایر منابع و معتبر است؛ اما در جاهایی متأثر از گرایش‌های شیعی گزارش‌هایی متفاوت و گاه شاذ ارائه کرده که منبع آن‌ها مشخص نیست.

واژگان کلیدی: تاریخ‌نگاری یعقوبی، تاریخ یعقوبی، علی (ع)، تاریخ‌نگاری شیعی، اعتبار سنجی روایات.

^۱ - دانشجوی دکتری تاریخ و تمدن ملل اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

somayehaminroaya@gmail.com

^۲ - استاد گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

hd.alemzadeh@gmail.com

^۳ - دانشیار گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

noorfarahmand@yahoo.com

^۴ - استادیار گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

panjeh1979@gmail.com

مقدمه

احمد بن ابی یعقوب اسحاق بن جعفر بن واضح یعقوبی معروف به «کاتب عباسی» (خطیب بغدادی، ۱۴۱۷: ۴۸/۱) مورخ، جغرافی‌دان (زرکلی، ۱۹۸۹: ۹۵/۱) و شاعر بوده است (ثعالبی، ۱۴۱۳: ۳۴۹/۳). از تاریخ و محل تولد وی اطلاعات چندانی به دست نیامده است؛ به نظر می‌رسد تولد و رشد او در بغداد بوده باشد (یعقوبی، ۱۴۰۸: ۱۳). یعقوبی جوانی خود را در ارمنستان و در خدمت طاهریان خراسان (حک ۲۵۹-۲۰۵ هـ) به سر برده و به تصریح خودش فتوحات آنان و اقدامات طاهر بن حسین را در کتابی نگاشته است (آیتی، ۱۳۵۶: مقدمه، سیزده، چهارده؛ همو، ۱۳۷۴: مقدمه، ۱/نوزده).^۵ به گفته یاقوت حموی در *معجم الأَدبَاء*، وی آثار بسیاری داشته (یاقوت حموی، ۱۹۹۳: ۵۵۷/۲) که از آن میان علاوه بر تاریخ، دو کتاب «*البلدان*» («*أَسْمَاءُ الْبُلْدَانِ/مُخْتَصَّرَ أَخْبَارِ الْبُلْدَانِ*) و «*مُشَاكَلَةُ النَّاسِ لِرِمَانِهِمْ*» در دست است. یعقوبی پس از ۲۶۰ هـ به هند رفته و سرانجام بنا بر قول مشهور به سال ۲۸۴ هـ^۶ در مصر یا مغرب درگذشت (آیتی، ۱۳۷۴: مقدمه، ۱/شانزده).

یعقوبی در عصر دوم عباسی (حک ۳۳۴-۳۳۲ هـ) موفق شد تاریخ جهان را از آغاز تا سال ۲۵۹ هـ و اوایل خلافت معتمد عباسی (حک ۲۷۹-۲۵۶ هـ) به رشته تحریر درآورد؛ تاریخ او مشتمل بر دو «کتاب» است: «کتاب نخست» به تاریخ قبل از اسلام و «کتاب دوم» به تاریخ اسلام (از تولد پیامبر (ص) تا اوایل خلافت معتمد عباسی) اختصاص دارد (یعقوبی، ۱۳۷۹: ۶/۲-۵). یعقوبی برخلاف مورخان چون طبری (د. ۳۱۰ هـ) که گزارش‌های تاریخی را به روش روایی و با سلسله اسناد و به صورت مُعَنَّعَن گاه در چند تن روایت نقل می‌کنند، با مقایسه و ترکیب و ایجاد سازگاری میان روایات گوناگون، واقعه تاریخی را طی یک روایت منسجم گزارش می‌کند (برای اطلاع بیشتر از روش یعقوبی در تاریخ‌نگاری به عنوان نمونه نک: سجادی، عالم زاده، ۱۳۸۰: ۴۳-۴۴).

با آن‌که یعقوبی را مورخی شیعی یا دست کم با گرایش‌های شیعی در تاریخ‌نگاری می‌دانند؛ اما متعرض هیچ‌یک از کراماتی که برخی از شیعیان در باب امام علی (ع) بدان باور دارند، نظیر

^۵ این کتاب مفقود است.

^۶ برای آگاهی از روایات متفاوت و متناقض در باب تاریخ وفات یعقوبی نک: یعقوبی، ۱۹۶۲: ۲؛ همو، ۱۴۰۸: ۸۰؛ یاقوت حموی، ۱۹۹۳: ۵۵۷/۲؛ زیدان، ۱۹۷۵: ۲۰۱/۲؛ امین عاملی، ۱۴۰۳: ۲۰۱/۳؛ مصطفی، ۱۹۸۳: ۲۴۹/۱.

سخن گفتن در شکم مادر، شکافته شدن دیوار کعبه و زاده شدن در داخل آن نشده است؛ روایات او از زمان اسلام آوردن علی (ع) آغاز می‌شود و در دو دسته فضایل و روایات نظامی و سیاسی جای می‌گیرند و بیشتر آن‌ها به فضایل او (نخستین مسلمان مرد، فداکاری در ليله‌المبیت، ازدواج او با حضرت زهرا (س) به امر خدا، اعطای رایب در غزوه خیبر و...) اختصاص دارد (یعقوبی، ۱۳۷۹: ۵۲/۲، ۴۱، ۳۹، ۲۳-۲۴).

مسأله اصلی این پژوهش شناسایی منابع ناشناس و ارزیابی اعتبار گزارش‌های یعقوبی در خصوص کارنامه نظامی امام علی (ع) در عصر نبوت است. از آنجا که یعقوبی منابع و اسناد حوادث تاریخی را جز به ندرت ذکر نمی‌کند، شناخت کامل این منابع و اسناد بسیار دشوار است، از این رو این پژوهش بر آن است تا بر مبنای مطالعات کتابخانه‌ای و روش تاریخی با رویکرد توصیفی-تحلیلی و با مقایسه گزارش‌های تاریخی تاریخ یعقوبی در خصوص کارنامه نظامی علی (ع) با کتب تاریخی، حدیثی و تفسیری-شیعی و سنی-دریابد منابع یعقوبی کدام است؟ آیا این منابع اعتبار و وثاقت کافی دارند؟ و سرانجام این که معیار یعقوبی برای گزینش روایات چه بوده است؟ این گزارش‌ها به ترتیب تاریخی-نه براساس نظم کتاب-ارزیابی شده‌اند.

در بررسی پیشینه پژوهش درباره یعقوبی و روش او در تاریخ‌نگاری آثاری در دست است: یاسین ابراهیم علی الجعفری در *الیعقوبی، المؤرخ و الجغرافی* (۱۹۸۰)؛ حسین عاصی در *الیعقوبی، عصره، سیره حیاتیه، منهجه تاریخی* (۱۹۹۲)؛ هربرت برگ^۷ در روش و نظریه مطالعه *خاستگاه‌های اسلامی* (۱۹۸۶)؛ آر. استیفن هامفریز^۸ در مقاله‌ای تحت عنوان «تاریخ» (۱۹۸۶) و محمد قاسم زمان در مقاله «الیعقوبی» (۱۹۸۶) به طور موجز و بی‌هیچ تحلیلی به رویکرد یعقوبی به تاریخ و گرایش مذهبی-سیاسی وی و تأثیر آن در تاریخ‌نگاری او توجه نموده‌اند. همچنین طیب الحبری در *مَثَل و سیاست در تاریخ صدر اسلام: خلفای راشدین* (۲۰۱۰) با بررسی گزارش‌ها درباره خلفای راشدین در سنت تاریخ‌نگاری اسلامی، منابع روایی نخستین را فاقد اطلاعات تاریخی واقعی در دوره نخستین اسلامی معرفی کرده است؛ اما درباب منابع یعقوبی دو پژوهش از شیخ احمد خلیفی با عنوان «الیعقوبی و العصر الاموی فی کتابه تاریخ الیعقوبی» (۲۰۰۱) و از علی بیات و زهره دهقانپور مقاله‌ای با عنوان «بررسی تاریخ‌نگاری یعقوبی به لحاظ منابع» (۱۳۹۰) در دست است. پژوهشگران در این دو مقاله به صورت کلی به انواع منابع یعقوبی

^۷. Herbert-Berge.

^۸. R. Stephen Humphreys.

«اعم از منابع مکتوب، شفاهی (شنیده‌ها و مشاهدات) و نامشخص» (ص ۱۰) پرداخته‌اند و هیچ یک از روایات یعقوبی در دوره ای خاص را بررسی و تحلیل نکرده‌اند، از این روی به نظر می‌رسد مقاله حاضر در این زمینه نوآورانه باشد.

منابع یعقوبی

یعقوبی در آغاز کتاب دوم کسانی را که از آنان روایت کرده، معرفی می‌کند و می‌افزاید جز آنان که نام برده، از دیگران هم روایت می‌کند (یعقوبی، ۱۳۷۹: ۶/۲). منابع وی اعم از کوفی و مدنی در عداد محدثان، اخباریان، مورخان و نسب‌شناسان به شمار می‌آیند که برخی از آنان گرایش‌های شیعی و عباسی داشته‌اند. منابع او عبارت‌اند از: ۱. اسحاق بن سلیمان بن علی هاشمی عباسی (د. بعد از ۱۸۷ هـ)؛ ۲. ابوالبختری وهب بن وهب قرشی مدنی (د. حدود ۲۰۰ هـ)؛ ۳. ابان بن عثمان احمر بَجَلی شیعی کوفی (د. حدود ۱۷۰ هـ)؛ ۴. محمد بن عمر واقدی مدنی (د. ۲۰۷ هـ)؛ ۵. عبدالملک بن هشام بن ایوب حمیری بصری، ساکن بغداد (د. بین ۲۱۸-۲۱۳ هـ)؛ ۶. ابوحنسَن حسن بن عثمان زیادی بغدادی (د. ۲۴۳ یا ۲۴۲ هـ)؛ ۷. ابوولید عیسی بن یزید بن دَآب مدنی، ساکن بغداد (د. ۱۷۱ هـ)؛ ۸. هَیثم بن عَدی بن عبدالرحمان طائمی کوفی (د. ۲۰۹ یا ۲۰۷ هـ)؛ ۹. ابواسحاق محمد بن کثیر قرشی شیعی کوفی، ساکن بغداد (د.؟)؛ ۱۰. ابوالحسن علی بن محمد بن عبدالله بن ابی سیف مدائنی بصری، ساکن بغداد (د. ۲۲۵ هـ) و ۱۱. ابو معشر نجیح بن عبدالرحمان سندی مدنی (د. ۱۷۰ هـ).^{۱۰}

۹. جز ابان بن عثمان احمر شیعی که از سیره‌نگاران کوفی و از موالی قبیله بَجیله به شمار است (طوسی، بی‌تا: ۱۸)، شخص دیگری با نام ابان بن عثمان بن عفان در حدیث و خبر هست که از فقهای مدینه، تابعی و فرزند خلیفه سوم بوده و در جنگ جمل به همراه عایشه حضور داشته است (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۱۱۵/۵). این تشابه اسمی سبب شده تا برخی به خطا پسر عثمان بن عفان را به جای ابان الاحمر قرار دهند. از جمله سزگین (۱۴۱۱: ۷۰/۱) در بیان سیره‌نویسان عصر اموی، از ابان بن عثمان بن عفان یاد کرده و نوشته که کتاب سیره‌ای داشته است که یعقوبی از آن استفاده کرده است؛ این در حالی است که فردی که در تاریخ یعقوبی از او نقل شده، ابان الاحمر است. شاهد آن که یعقوبی تصریح می‌کند او راوی اخبار امام صادق (ع) است (یعقوبی، ۱۳۷۹: ۶/۲). مشخص است که سن و سال ابان پسر خلیفه سوم (د. بین ۱۰۵-۱۰۱ هـ) در این حد نبوده که بتواند راوی اخبار امام صادق (ع) (د. ۱۴۸ هـ) باشد. این خطا را الدوری (۲۰۰۵: ۲۴) نیز مرتکب شده است.

۱۰. جز ابومعشر نجیح که از سیره‌نگاران مدنی، نسب‌شناس و از موالی بنی‌مخزوم است (خطیب بغدادی، ۱۴۱۷: ۴۳۰/۱۳)، شخص دیگری با نام ابومعشر منجم هست که در آثار تاریخی چون مروج الذهب از او نقل می‌شود (مسعودی، ۱۴۰۹: ۲۵۲/۲).

با توجه به فاصله زمانی تاریخ درگذشت یعقوبی و منابعی چون ابان بن عثمان، ابو معشر نجیح، عیسی بن یزید بن دآب، اسحاق بن سلیمان هاشمی، ابوالبختری، محمد بن عمر واقدی، هیثم بن عدی و عبدالملک بن هشام مشخص می‌شود که این هشت تن بین ۶۶ تا ۱۱۴ سال پیش از یعقوبی در گذشته‌اند؛ از این رو توان دریافت که یعقوبی روایات خود را بی واسطه از آن‌ها اخذ نکرده، بلکه از روایان آنان و یا از کتاب‌هایشان گرفته است. از آن‌جا که ابوحسان حداکثر ۴۲ سال پیش از یعقوبی درگذشته، احتمال می‌رود از مشایخ بلاواسطه او باشد، اما در مورد مدائنی که ۵۹ سال پیش از یعقوبی فوت شده این احتمال ضعیف به نظر می‌رسد؛ زیرا با اطمینان نمی‌توان گفت یعقوبی از محضر او سماع کرده یا نه. محمد بن کثیر قرشی تنها منبعی است که تاریخ درگذشت او مشخص نیست، از این روی نمی‌توان گفت از مشایخ بلاواسطه یا باواسطه یعقوبی است.

یعقوبی جز در مواردی اندک ضمن نقل روایات، مثلاً «اسلام آوردن علی (ع)» (یعقوبی، ۱۳۷۹: ۲۳/۲-۲۴) به هیچ یک از منابع روایی خود اشاره نمی‌کند. افزون بر این، اخباری که با تعبیری چون «رَوَى بَعْضُهُمْ» یا «قِيلَ» نقل می‌کند، مثلاً «جمع‌آوری قرآن به دست علی (ع)» (همان: ۱۳۵/۲) حاکی از آن است که منابع او مجهول است؛ با این حال می‌توان گزارش‌های مربوط به تاریخ ولادت، بعثت، ورود به مدینه، رحلت پیامبر (ص) و تاریخ شروع خلافت خلفای راشدین (جز ابوبکر) را به دلیل مشخص بودن منبع آن‌ها، از بقیه گزارش‌ها مستثنی کرد (همان: ۱۷۸/۲، ۱۶۲، ۱۳۹، ۱۱۳-۱۱۴، ۴۱، ۲۲، ۸)؛ زیرا یعقوبی در تعیین طالع سال‌ها و زمان‌ها و تبدیل ماه قمری به شمسی نه در نقل گزارش‌های تاریخی، از منابع کتبی محمد بن موسی خوارزمی (د. بعد از ۲۳۲ هـ)، ریاضی‌دان، منجم و مورخ زمان مأمون عباسی (ندیم، بی‌تا: ۳۸۳؛ کراچکوفسکی، ۱۳۷۹: ۷۷-۷۶) و ماشاءالله بن آثری (د. حدود ۲۰۰ هـ)، حکیم و منجم یهودی زمان منصور تا مأمون عباسی (ندیم، بی‌تا: ۳۸۲؛ کحاله، ۱۳۷۶: ۱۶۷/۸) استفاده کرده است.

کارنامه نظامی امام علی (ع)

یعقوبی به هنگام سخن از غزوات و سَرایای پیامبر(ص) در نه روایت بی اشاره به منابع خود به نقش علی (ع) در این جنگ‌ها اشاره کرده است. برای بازیابی منابع این روایات و ارزیابی اعتبار آن‌ها پنج اثر تاریخی: *المغازی، السیره النبویه، الطبقات الکبری، أنساب الأشراف و تاریخ الطبری* اساس قرار گرفته است. از آن‌جا که برخی از این منابع همه روایات را گزارش نکرده‌اند،

از این رو در ارزیابی آن‌ها از منابعی استفاده شده که درباره هر روایت گزارشی را آورده‌اند. در این پژوهش پس از یادکرد اجمالی یک به یک روایات نه گانه فوق نخست منبع روایت مربوط را بازشناسی و پس از بررسی و مقایسه آن، سرانجام معیارهای گزینش روایت از سوی یعقوبی معین می‌گردد.

روایت اول: فرار همه صحابه در جنگ اُحد جز علی (ع)، طَلْحَه و زُبَیر پس از شهادت حمزه است (یعقوبی، ۱۳۷۹: ۴۷/۲).

همه منابع علی (ع) را یکی از صحابه دانسته‌اند که در اُحد پایداری کرد؛ اما درباره تعداد صحابه (۸ و یا ۱۵ تن) اختلاف نظر دارند (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۱۶/۳؛ بلاذری، ۱۹۷۴: ۳۱۸/۱؛ طبری، ۱۳۸۷: ۵۱۸/۲). بنا بر بررسی‌ها به نظر می‌رسد روایت یعقوبی با یکی از روایت‌های واقدی هم‌سو است. واقدی (۱۴۰۹: ۲۴۰/۱) درباره پایداری صحابه در اُحد سه روایت متفاوت آورده است: در روایت اول، پایداری هفت تن از مهاجرین و هفت نفر از انصار در روایت دوم، سه تن از مهاجرین: علی (ع)، طلحه و زبیر و پنج نفر از انصار (همانجا) و در روایت سوم سی تن را گزارش کرده است (همانجا). در صورتی که روایات اول و دوم واقدی را منبع یعقوبی بدانیم، واقدی از موسی بن یعقوب و با واسطه از مقداد و در صورتی که روایت سوم واقدی را منبع تلقی کنیم واقدی از عتبه بن جبیره و بی واسطه از یعقوب بن عمر بن قتاده نقل کرده که علی (ع) به همراه سایر صحابه در اُحد پایداری کرده است.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که موسی بن یعقوب بن عبدالله زَمَعی (د. حدود ۱۵۸ هـ) و عتبه بن جبیره بن محمود اَشْهَلِی (د. ۱۵۴ هـ) از تابعین مدنی به شمار می‌آیند (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۴۶۰، ۴۶۲/۵). در باب جایگاه روایی موسی بن یعقوب اقوال متفاوتی در دست است؛ برخی وی را ثقه (ابن حبان، ۱۳۹۳: ۴۵۸/۷) و برخی به نقل از رجال‌شناسان وی را «ضعیف» و «منکر الحدیث»^{۱۱} دانسته‌اند (مِزَی، ۱۴۰۰: ۱۲۷/۲۹؛ ذَهَبی، ۱۳۸۲: ۲۲۸/۴؛ ابن حَجَر، ۱۳۲۵: ۳۷۸/۱۰)؛ اما درباره عتبه بن جبیره تنها یک گزارش آمده که وی را توثیق کرده است (ابن حبان، ۱۳۹۳: ۲۷۰/۷).

به نظر می‌رسد یعقوبی بی توجه به وثاقت راویان و با گرایش شیعی روایت دوم واقدی را به نقل از موسی بن یعقوب گزینش کرده است؛ زیرا به منظور پررنگ جلوه دادن نقش علی (ع) در

^{۱۱} به روایانی اطلاق می‌شود که مورد جرح قرار گرفته و تضعیف شده‌اند (ابن الصلاح، ۱۴۲۳: ۲۴۵؛ ابوشهبه، بی‌تا: ۴۱۱).

کنار طلحه و زبیر، روایتی را انتخاب کرده که پایداری را صرفاً محدود به این سه نفر از مهاجرین دانسته و نام انصار را یکسره حذف کرده است.

از عالمان شیعی، شیخ مفید (۱۴۱۳: ۸۳/۱) به نقل از عبدالله بن مسعود در میان مهاجرین تنها از علی (ع) یاد کرده و امین عاملی (۱۴۰۳: ۲۵۲/۱) با استناد به گزارش شیخ مفید و احتمالاً بی مراجعه به روایات سایر منابع در نقل پایداری صحابه در اُحد مرتکب خطا شده است. علاوه بر این، مرتضی عاملی (۱۴۲۶: ۱۶۷/۷، ۱۷۳، ۱۸۷) با انگیزه جانبداری از شیعه چند بار تنها بر پایداری علی (ع) تأکید کرده و سایر افراد اعم از مهاجرین و انصار را از متواریان دانسته است.

روایت دوم: پیامبر علی (ع) را برای کشتن معاویه بن مُغیره بن ابی العاص بن اُمیّه^{۱۲} اعزام کرد و او را کشت (یعقوبی، ۱۳۷۹: ۷۸/۲).

در منابع روایات مربوط به قاتل/قاتلان معاویه بن مُغیره در دو دسته جای می‌گیرند: در دسته نخست که تنها در یک روایت آمده وی به دست فردی نامعلوم کشته شد (بلاذری، ۱۹۷۴: ۴۷۹/۵) و در دسته دوم در یک روایت به نقل از محمد بن اسحاق (ابن هشام، بی‌تا: ۶۱۸/۳) و در روایتی دیگر به نقل از واقدی (۱۴۰۹: ۳۳۳-۳۳۴/۱) وی در غزوه حَمراءِ الأَسَد در شَوَّال سال سوم هجری به دست زید بن حارثه و عمار بن یاسر کشته شد.

بر پایه این گزارش‌ها به نظر می‌رسد یعقوبی با گرایش شیعی روایت را به طرفداری از علی (ع) بر ساخته است. علاوه بر یعقوبی، ابن ابی الحدید^{۱۳} (۱۴۰۴: ۵۴/۱۵) ضمن بیان اخبار قاتلان مشرکین به نقل از واقدی، در یک روایت علی (ع) و در روایتی دیگر زید بن حارثه و عمار بن یاسر را قاتلان معاویه بن مغیره معرفی کرده است؛ در حالی که واقدی گزارشی مبنی بر کشته شدن وی به دست علی (ع) نیاورده و ابن ابی الحدید نیز روایت را در هواداری از علی (ع) بر ساخته است. امین عاملی (۱۴۰۳: ۳۹۱/۱) نیز به تأسی از ابن ابی الحدید و احتمالاً بی مراجعه به روایت واقدی در نقل کشته شدن معاویه بن مغیره به دست علی (ع) مرتکب خطا شده است.

روایت سوم: نبرد تن به تن علی (ع) با عمرو بن عبدود و کشته شدن نَوْفَل بن عبدالله بن مُغیره به دست وی در جنگ خندق است (یعقوبی، ۱۳۷۹: ۵۰/۲).

^{۱۲}. نیای عبدالملک بن مروان، پدر عایشه: مادر عبدالملک (بلاذری، ۱۹۷۴: ۴۷۹/۵).

^{۱۳}. عزالدین عبدالحمید بن هبه الله بن محمد بن حسین مدائنی (د. ۶۵۶ هـ)، مکتبی به ابوحماد و معروف به ابن ابی الحدید، دانشمند، شاعر، ادیب و شارح نهج البلاغه است. وی در فقه، شافعی و در کلام، معتزلی بود (ذهبی، ۱۴۲۷: ۴۹۴/۱۶).

جز ابن هشام که حِسل بن عمرو بن عبدود را جزو کشته‌ها به شمار آورده، همه منابع برآنند که سه تن از مشرکین: عمرو بن عبدود، نوفل بن عبدالله بن مغیره و منبّه بن عثمان یا عثمان بن منبّه در این جنگ کشته شدند (واقدی، ۱۴۰۹: ۴۹۶/۲؛ ابن هشام، بی‌تا: ۲۵۳/۲؛ ابن سعد، ۱۴۱۰: ۵۴/۲، ۵۲؛ طبری، ۱۳۸۷: ۵۷۴/۲). در این که علی (ع) عمرو بن عبدود را کشته، اجماع وجود دارد؛ اما در این که نوفل بن عبدالله به دست زبیر بن عوّام یا علی (ع) و یا جمعی از مسلمانان کشته شده، اختلاف است (همانجاها).

بنا بر بررسی‌ها به نظر می‌رسد روایت یعقوبی با روایت طبری هم‌سو است. طبری (۱۳۸۷: ۵۷۴/۲) درباره کشته‌های مشرکین در جنگ خندق یک روایت آورده است و در صورت صحت روایت وی که از ابن حمید^{۱۴} و با واسطه از زهری نقل کرده، عمرو بن عبدود و نوفل بن عبدالله بن مغیره به دست علی (ع) کشته شدند و منبّه بن عثمان با اصابت تیری از قاتلی نامشخص در مکه درگذشت. به نظر می‌رسد یعقوبی با گرایش شیعی تنها آن بخش از روایت طبری را به نقل از ابن حمید آورده که علی (ع) در آن حضور داشته و کشته شدن نفر سوم (منبّه بن عثمان) را حذف کرده تا نقش او در حوادث صدر اسلام بیش از پیش نمایان شود.

ابن ابی الحدید (۱۴۰۴: ۶۴/۱۹) به نقل از واقدی و ابن هشام، در یک روایت زبیر بن عوّام و در روایتی دیگر جمعی از مسلمانان را قاتلان نوفل بن عبدالله معرفی کرده است؛ در حالی که واقدی و ابن هشام گزارشی مبنی بر کشته شدن وی به دست زبیر بن عوّام یا جمعی از مسلمانان نیاورده‌اند و ابن ابی الحدید روایت را در هواداری از علی (ع) بر ساخته است. مرتضی عاملی (۱۴۲۶: ۱۱/۱۶۲-۱۶۴) با استناد به منابع شیعی (مانند الارشاد شیخ مفید، مناقب آل ابی طالب ابن شهر آشوب، شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید و بحار الانوار مجلسی) و بی مراجعه به منابع کهن تاریخی جز تاریخ یعقوبی احتمال کشته شدن نوفل بن عبدالله را جز به دست علی (ع) محل تردید بسیار دانسته است.

روایت چهارم: نقش علی (ع) در غزوه بنی قریظه که رسول خدا به او گفت: «رهبری پرچم مهاجران را به عهده بگیر و شما را سوگند که نماز عصر را در بنی قریظه بخوانید» (یعقوبی، ۱۳۷۹: ۵۲/۲).

همه منابع علی (ع) را پرچم‌دار مهاجرین در غزوه بنی قریظه دانسته و به فرمان پیامبر (ص)

^{۱۴} محمد بن حمید بن حیان تمیمی رازی (د. ۲۴۸ هـ) در ری زاده شد و در بغداد سکنی گزید. وی را از جمله ثقات دانسته‌اند (ابوحاتم، ۱۲۷۱: ۲۳۳/۷؛ خطیب بغدادی، ۱۴۱۷: ۲۵۷/۲).

درباره اقامه نماز در بنی قریظه تصریح کرده‌اند؛ اما برخی منابع متذکر شده‌اند که پیامبر بلال حبشی را مأمور ابلاغ این فرمان به مسلمانان قرار داده است (واقدی، ۱۴۰۹: ۴۹۷/۲؛ ابن هشام، بی تا: ۲۳۴/۲؛ ابن سعد، ۱۴۱۰: ۵۷/۲، ۱۶/۳؛ طبری، ۱۳۸۷: ۱۳۸۲/۲-۵۸۱).

بنا بر بررسی‌ها به نظر می‌رسد روایت یعقوبی با روایات همه منابع هم‌سو است. واقدی^{۱۵} به نقل از راوی ناشناخته‌ای، ابن هشام به نقل از ابن اسحاق^{۱۶}، ابن سعد در دو روایت، در یک روایت صراحتاً به نقل از راوی ناشناخته‌ای و در روایتی دیگر به طور ضمنی به نقل از عبدالوهاب بن عطاء^{۱۷} و طبری به نقل از ابن حمید و با واسطه از زهری از پرچمداری علی (ع) در این غزوه یاد کرده‌اند (همانجاها). از آن جا که همه منابع این رویداد را به صورت مطلوب گرایش یعقوبی نقل کرده‌اند، یعقوبی روایتی حاوی مضمون آن روایات را گزارش کرده است.

شیخ مفید (۱۴۱۳: ۱۰۹/۱)، مجلسی (۱۴۰۳: ۲۱۰/۲۰) به نقل از عروه بن زبیر و امین عاملی (۱۴۰۳: ۲۶۱/۱) با استناد به گزارش‌های ابن هشام، ابن سعد و شیخ مفید از ابن مأموریت علی (ع) یاد کرده‌اند و مرتضی عاملی (۱۴۲۶: ۱۱/۱۲) با استناد به گزارش یعقوبی روایت وی را معتبر دانسته است.

روایت پنجم: سربّه علی (ع) به فدک (شعبان ۶ هـ): «چون پیامبر با خیر شد بنی سعد بن بکر با هم متحد شده‌اند تا به یهودیان خیبّر کمک کنند، علی (ع) را بر سر ایشان فرستاد و او درحالی که شب حرکت می‌کرد و روز پنهان می‌شد، بر آنان حمله برد و آن‌ها را کشت» (یعقوبی، ۱۳۷۹: ۷۳-۷۴).

همه منابع مانند یعقوبی برآنند که پیامبر علی (ع) را برای مقابله با بنی سعد به فدک فرستاده (واقدی، ۱۴۰۹: ۵۶۳/۲-۵۶۲؛ ابن سعد، ۱۴۱۰: ۶۹/۲، ۱۶/۳؛ طبری، ۱۳۸۷: ۴۴۲/۲؛ اما درباره کیفیت این سربّه گزارش یعقوبی با سایر منابع متفاوت است. واقدی (۱۴۰۹: ۵۶۳/۲-۵۶۲) به

^{۱۵} . منابع رجالی سنی برآنند که وی مورد طعن محدثین بوده و روایاتش را «ضعیف» دانسته‌اند (ابوحاتم، ۱۲۷۱: ۲/۴؛ نسائی، ۱۳۹۶: ۲۱۷)؛ با این حال کتب تراجم وی را توثیق کرده‌اند (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۴۹۳/۵؛ یاقوت حموی، ۱۹۹۳: ۲۵۹۶-۲۵۹۵).

^{۱۶} . محمد بن اسحاق بن یسار مُطَلَبی (د. ۱۵۱ هـ) از تابعین مدنی و از ثقات به شمار است (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۲۳۲/۷؛ ابن حبان، ۱۳۹۳: ۳۸۳/۷).

^{۱۷} . عبدالوهاب بن عطاء عَجَلی (د. بعد از ۲۰۰ هـ) از تابعین بصری است که در باب جایگاه روایی او اقوال متفاوتی در دست است؛ برخی وی را «قوی» و «کثیرالحدیث» (ابوحاتم، ۱۲۷۱: ۷۲/۶) و برخی به نقل از رجال شناسان وی را «ضعیف» دانسته‌اند (نسائی، ۱۳۹۶: ۶۸/۱).

نقل از عبدالله بن جعفر و بی واسطه از یعقوب بن عتبّه و ابن سعد (۱۴۱۰: ۶۹/۲) به نقل از راوی ناشناخته‌ای گفته‌اند: آن‌گاه که علی (ع) با صد نفر از مسلمانان به فدک رسید بنی سعد گریخته بودند و علی (ع) بی آن‌که با آنان مواجه شود به مدینه بازگشت و طبری (۱۳۸۷: ۶۴۲/۲) به نقل از واقدی گزارشی مبنی بر دستگیری یک نفر از جاسوسان بنی سعد به دست علی (ع) آورده است؛ اما آن چه مایه شگفتی است این که یعقوبی از حمله به بنی سعد و قتل و کشتار آنان به دست علی (ع) یاد کرده است.

به نظر می‌رسد یعقوبی بخش اخیر روایت را که ناظر به کشتار بنی سعد است، خود به روایت واقدی و ابن سعد افزوده باشد؛ چه در این صورت با تأکید بر نقش علی (ع) و شجاعت او در جنگها منزلت وی در بین صحابه پیامبر افزایش می‌یابد. نکته در خور توجه این که مجلسی (۱۴۰۳: ۳۷۶/۲۰، ۲۹۳)، امین عاملی (۱۴۰۳: ۲۸۱/۱) و مرتضی عاملی (۱۴۲۶: ۸/۱۵-۷) این روایت را مانند واقدی و ابن سعد نقل کرده و روایت یعقوبی را فاقد اعتبار دانسته‌اند.

روایت ششم: نقش علی (ع) در فتح مکه: «پس از آن که پیامبر آماده حرکت به سوی مکه شد، حاطب بن ابی بلتعنه نامه‌ای محرمانه به قریش نوشت و آنان را از تصمیم پیامبر آگاه ساخت. حامل نامه، ساره (کنیز ابولهب) بود. وی نامه حاطب را در میان موهای خود پنهان کرده بود. پیامبر توسط جبرئیل با خبر شد و علی (ع) و زبیر را فرستاد تا نامه را از وی گرفتند و نزد پیامبر آوردند» (یعقوبی، ۱۳۷۹: ۵۸/۲).

همه منابع برآنند که پیامبر علی (ع) را برای پس گرفتن نامه حاطب فرستاد (واقدی، ۱۴۰۹: ۷۹۷/۲-۷۹۸؛ ابن هشام، بی‌تا: ۳۹۹/۲-۳۹۸؛ ابن سعد، ۱۴۱۰: ۱۰۲/۲؛ طبری، ۱۳۸۷: ۴۹/۳-۴۸)؛ اما در این که علی (ع) به همراه کدام‌یک از صحابه: زبیر، مقداد، ابامرثد، عمار و طلحه اعزام شد، در این منابع و سایر منابع تاریخی، حدیثی و تفسیری اختلاف است (همانجاها؛ ابن حنبل، ۱۴۱۶: ۳۷/۲؛ مسلم، بی‌تا: ۱۹۴۱/۴؛ ترمذی، ۱۳۹۵: ۴۰۹/۵؛ قمی، ۱۴۰۴: ۳۶۱/۲؛ شیخ مفید، ۱۴۱۳: ۵۷-۸۸/۱؛ ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴: ۲۶۶/۱۷؛ قُرطبی، ۱۴۰۵: ۵۱/۱۸؛ امین عاملی، ۱۴۰۳: ۳۸۴/۴).

به نظر می‌رسد روایت یعقوبی جز با ابن سعد که همراهی مقداد با علی (ع) را گزارش کرده، با روایات واقدی، ابن هشام و طبری مطابقت دارد. واقدی به نقل از منذر بن سعد^{۱۸} و بی‌واسطه

^{۱۸} . در باب او اطلاعات چندانی در دست نیست. ابن حبان (۱۳۹۳: ۴۸۸/۷) وی را در طبقه اتباع تابعین و از ثقات دانسته است.

از یزید بن رومان، ابن هشام به نقل از محمد بن اسحاق و از او به نقل از محمد بن جعفر بن زبیر^{۱۹} و طبری به نقل از ابن حمید و با واسطه از محمد بن اسحاق گفته‌اند: آن‌گاه که پیامبر از نامه حاطب به قریش مطلع شد، علی (ع) و زبیر را به دنبال ساره فرستاد؛ این دو، نامه را پس گرفته و نزد پیامبر آوردند. در ادامه روایت می‌افزایند که پیامبر حاطب را خواست و از او درباره علت کار پرسید. او پاسخ داد: « مرا در میان قریشیان ریشه و عشیره نیست و پیش آن‌ها زن و فرزند دارم به این سبب خواستم پیش قریشیان جایی داشته باشم». پس از پاسخ حاطب عمر از پیامبر اجازه خواست تا وی را به قتل رساند؛ اما پیامبر اجازه نداد و گفت شاید خداوند حاطب را به سبب آن‌که از مهاجرین بوده و در جنگ بدر شرکت داشته بیامرزد. چنان‌که دانسته است یعقوبی با گرایش شیعی تنها آن بخش از روایت را نقل کرده که به نقش علی (ع) در این غزوه اشاره دارد و از گزارش بقیه رویداد صرف‌نظر کرده است.

روایت هفتم: اعلام براءت پیامبر از عمل خالد بن ولید^{۲۰} در غزوه بنی‌جدیمه (شوال ۸ هـ) و اعزام علی (ع) برای جبران خسارت و پرداخت دیه آنان و ابراز خشنودی پیامبر از عمل علی (ع)^{۲۱} است (یعقوبی، ۱۳۷۹: ۶۱/۲).

همه منابع به نقش علی (ع) در این غزوه تصریح کرده‌اند (واقعی، ۱۴۰۹: ۸۸۲/۳؛ ابن هشام، بی‌تا: ۴۳۰/۲؛ ابن سعد، ۱۴۱۰: ۱۱۲/۲؛ طبری، ۱۳۸۷: ۶۷/۳). بررسی‌ها حکایت از هم‌سویی روایت یعقوبی با منابع اساس این پژوهش دارد. واقعی به نقل از معمر^{۲۲} و با واسطه از عبدالرحمان بن عوف، ابن هشام به نقل از محمد بن اسحاق و از او به نقل از حکیم بن حکیم^{۲۳} و بی‌واسطه از امام باقر (ع)، ابن سعد به نقل از راوی ناشناسی و طبری به نقل از ابن حمید و با واسطه از محمد بن اسحاق از این مأموریت علی (ع) یاد کرده‌اند (همانجاها)؛ اما از ستایش پیامبر درباره عمل علی (ع) سخن نگفته‌اند.

^{۱۹} محمد بن جعفر بن زبیر بن عوام اسدی (د. بین ۱۲۰-۱۱۰ هـ) از تابعین مدنی و از ثقات به شمار است (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۳۹۳/۵؛ ابن حبان، ۱۳۹۳: ۳۹۴/۷).

^{۲۰} اللهم انی ابرء الیک مما صنع خالد (خدایا من نزد تو از آنچه خالد انجام داد به راستی بیزار می‌جویم).

^{۲۱} لما فعلت احب الی من حمر النعم (هر آینه آنچه کردی، نزد من از شتران سرخ مو محبوب‌تر است).

^{۲۲} معمر بن راشد ازدی (د. ۱۵۳ هـ) از محدثین بصری است که در یمن سکنی گزید. وی را از جمله ثقات دانسته‌اند (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۷۲/۶؛ ابن حجر، ۱۳۲۵: ۲۴۵/۱۰).

^{۲۳} حکیم بن حکیم بن عباد (د. ؟) از تابعین مدنی و از ثقات به شمار است (ابن سعد: ۱۴۱۰: ۴۰۸/۵؛ ابن حجر، ۱۳۲۵: ۴۴۸/۲).

نکته در خور توجه این که منابع حدیثی و آثاری که با رویکرد معرفی فضایل صحابه نوشته شده‌اند از عبارت «لَمَّا فَعَلَتْ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ حُمْرِ النَّعَمِ» در ستایش علی (ع) از سوی پیامبر یاد کرده‌اند (ابن حنبل، ۱۴۰۳: ۴۰۳/۴؛ مسلم، بی تا: ۱۸۷۱/۴؛ نسائی، ۱۴۱۶: ۱۶/۱؛ فیروزآبادی، ۱۴۲۴: ۲۹۰/۱)؛ اما در باب زمان و مکان اظهار این سخن اختلاف نظر دارند. ابن حنبل به نقل از وکیع نوشته که پیامبر در غزوه خیبر گفت: «فردا پرچم را به علی می‌سپارم که نزد من از شتران سرخ مو محبوب‌تر است». مسلم و نسائی به نقل از قُتَيْبَةَ بن سعید گفته‌اند که معاویه به سعد بن ابی وقاص دستور داد ابوتراب (ع) را لعن کند؛ وی از این کار امتناع کرد. معاویه پرسید: «چه چیز تو را از سب علی منع کرد؟» او پاسخ داد زیرا رسول الله گفت: «علی نزد من از شتران سرخ مو محبوب‌تر است» (همانجاها).

بررسی‌ها نشان می‌دهد که وکیع بن جراح (د. ۱۹۷ هـ) از تابعین کوفی است که گرایش شیعی داشته (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۳۵۶/۶، ۲۶۶/۷؛ ذهبی، ۱۴۲۷: ۵۶۶/۷؛ همو، ۱۳۸۲: ۳۳۶/۴) و قتیبه بن سعید بعلانی (د. ۲۴۰ هـ) از موالی زادگانی است که در بعلان (روستایی در بلخ) زاده شده و در عراق سکنی گزیده بود (ذهبی، ۱۴۲۷: ۸۶/۹؛ ابن حجر، ۱۳۲۵: ۳۵۹/۸-۳۵۸). منابع رجالی به نقل از رجال شناسان این دو را از «بزرگان علم حدیث»، «کثیرالروایه» و به اجماع توثیق کرده‌اند (همانجاها؛ ذهبی، ۱۴۲۷: ۵۶۰/۷-۵۵۹؛ ابن حجر، ۱۳۲۵: ۱۳۰/۱۱).

از آن‌جا که همه منابع نقش علی (ع) را در غزوه بنی جذیمه گزارش کرده‌اند، یعقوبی روایت این منابع را عیناً نقل کرده و به حکم گرایش شیعی خود و با اعتماد به وثاقت راویان از منابع حدیثی عبارت ستایش آمیز پیامبر را به روایت دیگر منابع افزوده تا جایگاه شایسته علی (ع) را بیش از پیش ترفیع دهد.

روایت هشتم: مقاومت علی (ع) به همراه نه و یا به قولی هشت تن از بنی هاشم (عباس بن عبدالمطلب، ابوسفیان بن حارث، ربیع بن حارث، عتبّه و معتّب پسران ابو لهب، فضل بن عباس، عبدالله بن زبیر بن عبدالمطلب، ایمن بن عبید) و کشته شدن رهبر هوازن به دست وی در غزوه حنین است (یعقوبی، ۱۳۷۹: ۶۳/۲-۶۲).

همه منابع علی (ع) را یکی از بنی هاشم دانسته‌اند که در حنین پایداری کرد؛ اما در این که چند تن اعم از بنی هاشم، مهاجرین و انصار (۱، ۲، ۹، ۸۰ و یا ۱۰۰ تن) مقاومت کردند و همچنین اسامی بنی هاشم اختلاف نظر دارند. در این که علی (ع) با مشارکت فردی از انصار (ابودجانه) رهبر هوازن (ابو جروّل) را کشته اتفاق نظر وجود دارد (واقدی، ۱۴۰۹: ۹۰۲/۳-۸۹۸)؛

ابن هشام، بی تا: ۴۴۳، ۴۴۵/۲؛ ابن سعد، ۱۴۱۰: ۱۱۵/۲؛ طبری، ۱۳۸۷: ۳/۷۶، ۷۴.

واقعی درباره افرادی که در حنین پایداری کردند هفت روایت متفاوت آورده است. در روایت چهارم وی (۱۴۰۹: ۳/۹۰۰) به نقل از راوی ناشناسی و در روایت طبری (۱۳۸۷: ۳/۷۴) به نقل از ابن حمید و با واسطه از جابر بن عبدالله، نام علی (ع) در کنار شش تن از بنی هاشم و چند نفر از انصار و مهاجرین از جمله ابوبکر و عمر آمده است. ابن هشام (بی تا: ۴۴۳/۲) به نقل از محمد بن اسحاق و با واسطه از جابر بن عبدالله از پایداری علی (ع) در کنار هفت تن از بنی هاشم و ابوبکر و عمر و ابن سعد (۱۴۱۰: ۱۱۵/۲) به نقل از راوی ناشناسی از پایداری علی (ع) و پنج تن از بنی هاشم و ابوبکر و عمر یاد کرده‌اند.

بنا بر بررسی‌ها گرچه روایت یعقوبی کمابیش با این روایات مطابقت دارد؛ اما در گزارش یعقوبی تفاوت‌هایی نیز دیده می‌شود: نخست این که مقاومت در این غزوه را منحصر به بنی هاشم کرده و حتی به شمار آنان بیش از آن چه سایر منابع گفته‌اند، افزوده و حضور مهاجرین و انصار را نیز حذف کرده است؛ دیگر این که با هدف پررنگ جلوه دادن نقش علی (ع) کشتن رهبر هوازن را تنها به وی نسبت داده و بر خلاف چهار منبع مذکور از کسی دیگر نام نبرده است. شیخ مفید (۱۴۱۳: ۱/۱۴۳-۱۴۲) روایت را مانند یعقوبی گزارش کرده و امین عاملی (۱۴۰۳: ۲۷۴/۱) با استناد به گزارش شیخ مفید و احتمالاً بی مراجعه به روایات سایر منابع در نقل کشته شدن رهبر هوازن تنها به دست علی (ع) مرتکب خطا شده است؛ علاوه بر این، مرتضی عاملی (۱۴۲۶: ۲۴/۲۸۰) با اساس قرار دادن روایت یعقوبی درباره کشته شدن رهبر هوازن، احتمال ساختگی بودن روایات سایر منابع از جمله ابن هشام را داده است؛ شگفت این که وی به رغم اذعان به جعل روایات پیش از یعقوبی با انگیزه جانبداری از شیعه روایت یعقوبی را مبنا قرار داده است.

روایت نهم: سریه علی (ع) به طائف برای شکستن بت‌ها و کشته شدن نافع بن غیلان

از قبیله بنی ثقیف به دست وی است (یعقوبی، ۱۳۷۹: ۲/۶۴).

در منابع گزارشی از این سریه نیامده، با این حال منابع شیعی و آثاری که با رویکرد معرفی مناقب علی (ع) پس از یعقوبی نگاشته شده، از این روایت به نقل از عبدالرحمان بن سیّاب و أجلح و با واسطه از جابر بن عبدالله یاد کرده‌اند (شیخ مفید، ۱۴۱۳: ۱/۱۵۳-۱۵۲؛ ابن مغزلی، ۱۴۲۴: ۱/۱۴۴-۱۴۳؛ طبرسی، ۱۴۱۷: ۱/۲۳۳، ۳۸۸؛ ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹: ۲/۸۳؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ۱/۱۶۳-۱۶۴؛ امین عاملی، ۱۴۰۳: ۱/۲۷۶).

بررسی‌ها نشان می‌دهد که عبدالرحمان بن سیّاب کوفی بجلی بزّاز از موالی‌زادگان و از

اصحاب امام صادق (ع) به شمار آمده و در وثاقت او تردید است (برقی، ۱۳۴۲: ۲۴؛ کَشّی، بی تا: ۶۸۸/۲-۶۸۹؛ طوسی، ۱۳۷۳: ۳۳۵؛ خویی، ۱۴۱۳: ۳۶۱/۱۰). ابوحَجَّیه أَجَلَح بن عبدالله کِنْدی (د. ۱۴۵ هـ) در طبقه چهارم تابعین کوفه قرار دارد (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۳۳۶/۶). در منابع رجالی شیعی (مانند الرجال برقی، اختیار معرفه الرجال کَشّی، الرجال ابن غَضائری، رجال النجاشی، رجال و فهرست طوسی، الرجال ابن داوود و معجم رجال الحدیث خویی) گزارشی از وی نیامده، با این حال منابع رجالی سنی او را شیعی «ضعیف» و «لین الحدیث»^{۲۴} دانسته‌اند (ذهبی، ۱۳۸۲: ۷۹/۱؛ همو، بی تا: ۳۲/۱).

از آن جا که منبع یعقوبی در این روایت مشخص نیست و گزارش آثاری که پس از یعقوبی نگاشته شده به جهت جایگاه روایی راویان ضعیف است، به نظرمی‌رسد این روایت ساختگی بوده و یعقوبی با گرایش شیعی قصد گزارش این روایت ضعیف را داشته است. مرتضی عاملی (۱۴۲۶: ۱۴۵/۲۵) این روایت را با استناد به یعقوبی گزارش کرده و این نکته را متذکر شده که مورخان از بیان این روایت غفلت کرده‌اند. با توجه به این که این روایت در منابع پیش از یعقوبی نیامده، به نظرمی‌رسد وی بنا بر علائق شیعی، بی توجه به ضعف روایت و بی بررسی دلایل ضعف آن صرفاً با اعتماد به یعقوبی آن را آورده است.

^{۲۴}. به راویانی اطلاق می‌شود که مورد جرح ضعیف واقع شده و در ضبط حدیث دقت کافی نداشته‌اند، اما این اختلال موجب سلب عدالت راوی نبوده است (ابن الصلاح، ۱۴۲۳: ۲۴۵؛ ابو شُهَبه، بی تا: ۴۱۱).

نتیجه

از مقابله گزارش‌های یعقوبی در خصوص کارنامه نظامی علی (ع) به چند نکته مهم دست می‌یابیم:

۱. یعقوبی در غزوات و سرایا نه روایت فاقد سند را به نقش علی (ع) نسبت داده است. با بررسی دیگر منابع و یازده تن از منابع او (موسی بن یعقوب بن عبدالله زمعی، ابن حمید، واقدی و...) آشکار می‌شود که وکیع (د. ۱۹۷ هـ) تمایلات شیعی داشته است.

۲. ابن حمید (د. ۲۴۸ هـ) احتمالاً از مشایخ بلاواسطه یعقوبی بیشترین مقدار روایات را به خود اختصاص داده است.

۳. گزارش‌های یعقوبی در باب نقش علی (ع) در غزوات اُحد، خندق، بنی قریظه، بنی جدیمه، حنین و فتح مکه هم‌سو با سایر منابع و معتبر است؛ با این تفاوت که یعقوبی به حکم گرایش شیعی خود و به منظور پر رنگ جلوه دادن نقش علی (ع) بخش‌های مطلوب خود را از روایات نقل کرده است.

۴. گزارش‌های یعقوبی در باب کشته شدن معاویه بن مغیره و کشتار بنی سعد به دست علی (ع) و نیز سریه علی (ع) به طائف به دلیل مغایرت با سایر منابع و جایگاه ضعیف راویان، ساختگی و فاقد اعتبار است.

کتابنامه

۱. آیتی، محمد ابراهیم (۱۳۵۶) *البلدان یعقوبی*، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
۲. ----- (۱۳۷۴) *تاریخ یعقوبی*، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۳. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبه الله (۱۴۰۴) *شرح نهج البلاغه*، قم: مکتبه آیه الله المرعشی النجفی.
۴. ابن حبان، ابوحاتم بستی (۱۳۹۳) *الثقات*، حیدرآباد دکن: دایره المعارف العثمانیه.
۵. ابن حجر، احمد بن علی عسقلانی (۱۳۲۵) *تهذیب التهذیب*، بیروت: دارصادر.
۶. ابن حنبل، ابوعبدالله شیبانی (۱۴۰۳) *فضائل الصحابه*، تحقیق وصی الله محمد عباس، بیروت: مؤسسه الرساله.
۷. ----- (۱۴۱۶) *مُسْنَد*، تحقیق احمد محمد شاکر، قاهره: دارالحدیث.
۸. ابن سعد، محمد (۱۴۱۰) *الطبقات الکبری*، تحقیق محمد عبدالقادر عطا، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۹. ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طالب (۱۳۷۹) تحقیق و تصحیح محمد حسین آشتیانی و هاشم رسولی، قم: علامه.
۱۰. ابن الصلاح، عثمان بن عبدالرحمان (۱۴۲۳) *معرفة انواع علوم الحدیث*، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۱۱. ابن غضائری، احمد بن حسین (۱۴۲۲) *الرجال*، تحقیق محمد رضا حسینی جلالی، قم: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث.
۱۲. ابن مغازلی، ابوالحسن علی بن محمد (۱۴۲۴) *مناقب امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب*، تحقیق ابوعبدالرحمان ترکی بن عبدالله الوادعی، صنعاء: دارالآثار.
۱۳. ابن هشام، عبدالملک حمیری (بی تا) *السیرة النبویه*، تحقیق مصطفی السقاء ابراهیم الایباری و عبدالحفیظ شلبی، بیروت: دارالمعرفه.
۱۴. امین عاملی، محسن (۱۴۰۳) *اعیان الشیعه*، بیروت: دارالتعارف.
۱۵. ابوحاتم، حنظلی رازی (۱۲۷۱) *الجرح والتعديل*، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۱۶. ابوشهبه، محمد بن سولیم (بی تا) *الوسیط فی علوم و مصطلح الحدیث*، دارالفکر العربی.

۱۷. برقی، احمد بن محمد (۱۳۴۲) *الرجال*، تهران: دانشگاه تهران.
۱۸. بلاذری، احمد بن یحیی (۱۹۷۴م) *أنساب الأشراف*، تحقیق محمد باقر محمودی، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
۱۹. بیات، علی، دهقان پور، زهره (۱۳۹۰) «بررسی تاریخی نگاری یعقوبی به لحاظ منابع»، پژوهش نامه تاریخ تمدن اسلامی، ش ۲، پاییز و زمستان، ۳۰-۹.
۲۰. ترمذی، محمد بن عیسی (۱۳۹۵) *سُنن الترمذی*، تحقیق و تعلیق احمد محمد شاکر، محمد فؤاد عبدالباقی و ابراهیم عطوه، مصر: شرکه مکتبه و مطبعه مصطفی البابی الحلبی.
۲۱. تقی الدین حلّی، حسن بن علی بن داوود (۱۳۴۲) *الرجال*، تهران: دانشگاه تهران.
۲۲. ثعالبی، عبدالملک بن محمد (۱۴۱۳) *یتیمه الدهر فی محاسن اهل العصر*، تحقیق مفید محمد قمحیه، بیروت، لبنان: دارالکتب العلمیه.
۲۳. خطیب بغدادی، احمد بن علی (۱۴۱۷) *تاریخ بغداد*، تحقیق مصطفی عبدالقادر عطا، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۲۴. خلیفی، شیخ احمد (۲۰۰۱م) «الیعقوبیُّ العصرُ الامویُّ فی کتابه تاریخ الیعقوبیُّ»، مرکز الوثائق و الدراسات الانسانیه، ش ۱۳، ۲۴۶-۲۰۷.
۲۵. خوبی، ابوالقاسم (۱۴۱۳) *معجم رجال الحدیث و تفصیل طبقات الرواه*، بی جا: بی تا.
۲۶. الدوری، عبدالعزیز (۲۰۰۵م) *نشأه علم التاریخ عند العرب*، بیروت: مرکز دراسات الوحده العربیه.
۲۷. ذهبی، شمس الدین (۱۳۸۲) *میزان الاعتدال فی نقد الرجال*، تحقیق علی محمد البجاوی، بیروت: دارالمعرفه.
۲۸. ----- (۱۴۲۷) *سیر اعلام النبلاء*، قاهر: دارالحدیث.
۲۹. ----- (بی تا) *المعنی فی الضعفاء*، تحقیق نورالدین عتر، بی جا: بی تا.
۳۰. زرکلی، خیرالدین (۱۹۸۹م) *الاعلام (فاموس تراجم لأشهر الرجال و النساء من العرب و المستعربین و المستشرقین)*، بیروت، لبنان: دارالعلم للملایین.
۳۱. زیدان، جرجی (۱۹۷۵م) *تاریخ التمدن الاسلامی*، بیروت: دار مکتبه الحیاه.
۳۲. سجادی، صادق و عالم زاده، هادی (۱۳۸۲) *تاریخ نگاری در اسلام*، تهران: سمت.
۳۳. سزگین، فؤاد (۱۴۱۱) *تاریخ التراث العربی*، ترجمه محمود فهمی حجازی، تصحیح

- عرفه مصطفی و سعید عبدالرحیم، اداره الثقافه و النشر بالجامعه.
۳۴. شیخ مفید، محمد بن محمد (۱۴۱۳) الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، تحقیق و تصحیح مؤسسه آل البيت، قم: کنگره شیخ مفید.
۳۵. طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۱۷) اعلام الوری بأعلام الهدی، تحقیق و تصحیح مؤسسه آل البيت، قم: آل البيت.
۳۶. طبری، محمد بن جریر (۱۳۸۷) تاریخ الأمم و الملوک، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، بیروت: دارالتراث.
۳۷. طوسی، محمد بن حسن (۱۳۷۳) رجال الطوسی، تحقیق جواد قیومی اصفهانی، قم: جماعه المدرسین فی الحوزه العلمیه.
۳۸. ----- (بی تا) فهرست کتب الشیعہ و اسماء المصنفین و اصحاب الاصول، تحقیق عبدالعزیز طباطبائی، قم: مکتبه المحقق الطباطبائی.
۳۹. عاصی، حسین (۱۹۹۲م) الیعقوبی، عصره، سیره حیاتیه، منهجه تاریخی، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۴۰. علی الجعفری، یاسین ابراهیم (۱۹۸۰م) الیعقوبی، المؤرخ و الجغرافی، الرشید.
۴۱. فیروزآبادی، مرتضی (۱۴۲۴) فضائل الخمسه من الصحاح الستة، منشورات فیروزآبادی.
۴۲. قرطبی، شمس الدین (۱۴۰۵) تفسیر القرطبی، تحقیق ابواسحاق ابراهیم اطفیش، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۴۳. قمی، علی بن ابراهیم (۱۴۰۴) تفسیر القمی، تحقیق و تصحیح طیب موسوی جزائری، قم: دارالکتاب.
۴۴. کحّاله، عمر رضا (۱۳۷۶) معجم المؤلفین، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۴۵. کراچکوفسکی، ایگناتی یولیانوویچ (۱۳۷۹) تاریخ نوشته های جغرافیایی در جهان اسلامی، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۴۶. کشی، محمد بن عمر (بی تا) اختیار معرفه الرجال، تحقیق مهدی رجایی، تصحیح محمد باقر بن محمد میرداماد، مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث.
۴۷. مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳) بحار الانوار، تحقیق سید ابراهیم المیانجی و محمد باقر البهبودی، بیروت: دار احیاء التراث العربی.

٤٨. مرتضى عاملی، جعفر (١٤٢٦) *الصحيح من سيره النبي الاعظم*، دارالحدیث.
٤٩. مزى، جمال الدين كلبى (١٤٠٠) *تهذيب الكمال فى اسماء الرجال*، تحقيق بشار عواد معروف، بيروت: مؤسسه الرساله.
٥٠. مسعودى، على بن الحسين (١٤٠٩) *مروج الذهب و معادن الجواهر*، تحقيق اسعد داغر، قم: دارالهجره.
٥١. مسلم، حجاج نيشابورى (بى تا) *المسند الصحيح بنقل العدل عن العدل الى رسول الله*، تحقيق محمد فؤاد عبدالباقي، بيروت: دار احياء التراث العربى.
٥٢. مصطفى، شاکر (١٩٨٣م) *التاريخ العربى و المؤرخون*، بيروت: دارالعلم للملايين.
٥٣. نجاشى، احمد بن على (١٣٦٥) *رجال النجاشى*، تحقيق موسى شيبيرى زنجانى، قم: جماعه المدرسين فى الحوزه العلميه، مؤسسه النشر الاسلامى.
٥٤. نديم، محمد بن اسحاق (بى تا) *الفهرست*، بيروت: دارالمعرفه.
٥٥. نسائى، احمد بن شعيب (١٤٠٦) *خصائص امير المؤمنين على بن ابى طالب*، تحقيق احمد ميرين البلوشى، كويت: مكتبه المعلا.
٥٦. واقدى، محمد بن عمر (١٤٠٩) *المغازى*، تحقيق مارسدن جونز، بيروت: مؤسسه الاعلمى.
٥٧. ياقوت حموى، شهاب الدين (١٩٩٣م) *معجم الأدباء*، تحقيق احسان عباس، بيروت: دارالكتب الحديد.
٥٨. يعقوبى، احمد بن اسحاق (١٣٧٩) *تاريخ يعقوبى*، بيروت: دارصادر.
٥٩. ----- (١٩٦٢م) *مشاكله الناس لزمانهم*، تحقيق ويليام ملورد، بيروت: دارالكتب الحديد.
٦٠. ----- (١٤٠٨) *البلدان*، بيروت: دار احياء التراث العربى.

Berg, Herbert (2003) *Method and Theory in The Study of Islamic Origins*, leiden: Boston.

El-Hibri, Tayeb (2010) *Parable and Politic in Early Islamic History: The Rashidun Caliphs*, Newyork, Columbia University Press.

Humphreys, R.Stephen (1986) "TA'RIKH",

Encyclopedia of Islam, second edition, Brill, Leiden, pp.271-280.

Zaman, Muhammad Qasim (1986) "AL-YA'KUBI", Encyclopedia of Islam, second edition, Brill, Leiden, pp.257-258.